

Олійник Е. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови та славістики
Бердянського державного педагогічного університету

ЕКСПЛІЦИТНИЙ МОДУС У СТРУКТУРІ З'ЯСУВАЛЬНОГО СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Анотація. У статті проаналізована специфіка формування експліцитних модусних значень у структурі з'ясувальних складнопідрядних речень: описані форми вираження суб'єктивно-модальних значень у з'ясувальних конструкціях, досліджені структура та семантика модусної частини в розгляданих конструкціях.

Ключові слова: оцінно-з'ясувальні речення, модальна оцінка, суб'єктивна модальність, експліцитний модус, вставний компонент.

Постановка проблеми. Як зазначає більшість мовознавців, складна з'ясувальна конструкція являє собою абстрактну семантичну одиницю, що виражає з'ясувальні відношення, тобто такі, що виникають унаслідок залежності підрядної частини від окремого слова в головній, тобто зміст підрядної частини спрямовано на опорний компонент головної частини, що дає змогу говорити про симетрію формальних та змістових відношень у більшості з'ясувальних конструкцій. Але серед окреслених одиниць маємо структури, змістові відношення в яких складаються дещо інакше. Це речення, головна частина яких містить у собі повідомлення про оцінку певної ситуації, стан справ, наявних у підрядній частині, наприклад: *Максимові жаль стало, що вона вийшла (К. Басенко); Боялась, що це зв'яже старого педіатра і він не скаже їй усієї правди (Л. Дмитерко).* На наш погляд, вивчення цих синтаксичних одиниць необхідне для розуміння особливостей їхнього функціонування, і тому таке дослідження видається **актуальним**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складнопідрядні речення, головна частина яких містить оцінку певної ситуації, яку репрезентує підрядна частина, тривалий час привертають увагу лінгвістів (Т.Б. Алісова, В.В. Бабайцева, В.А. Белошапкова, Н.С. Валгіна, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, Є.М. Галкіна-Федорук, А.М. Давидовський, Л. Дюрович, М.У. Каранська, Я.Б. Комм, А.І. Студнева), та найчастіше розглядають їх у зв'язку з проблемою модусно-диктумних відношень у реченні (О.Л. Доценко, М.Г. Мірошникова, Г.П. Немець, Р.О. Христіанінова, В.Д. Шинкарук, О.Я. Шмельова).

Складнопідрядні оцінно-з'ясувальні речення в сучасній українській мові є спеціальним (найбільш експліцитним і роздільним) засобом вираження модальної оцінки достовірності змісту пропозиції дійсності.

Мета статті – описати специфіку формування експліцитних модусних значень у структурі з'ясувальних складнопідрядних речень. Відповідно до мети ставимо такі **завдання**: 1) розглянути особливості вираження суб'єктивно-модальних відношень у з'ясувальних конструкціях; 2) дослідити структуру та семантику модусної частини в складних з'ясувальних реченнях; 3) проаналізувати взаємодію модусно-диктумних компонентів у розгляданих конструкціях.

Основним **методом** дослідження став лінгвістичний опис з його універсальними прийомами спостереження й інтерпретації мовних фактів.

Речення з оцінним значенням неоднозначно тлумачаться мовознавцями. Т.Б. Алісова називає такі конструкції «псевдоскладними» й зауважує, що вони є складними лише формально, «оскільки представляють в аналітичному вигляді ті ж відношення обов'язкового взаємного доповнення, які пов'язують модальні змісти з денотатом у синтаксичних способах» [1, с. 161].

Схожу інтерпретацію знаходимо у праці М.І. Черемісіної та Т.А. Колосової. Дослідниці пов'язують оцінку з рефлексією – фактом суб'єктивного ставлення до події, про яку йдеться. У низці понять, пов'язаних з рефлексією, одним із центральних, на їхній погляд, є оцінка в широкому розумінні (у формі модусу виражається оцінка диктумної події під різними кутами зору: модальним, емоційним, істинним, етичним, інтелектуальним) [5, с. 35].

Якщо говорити про природу з'ясувальних відношень у модусно-диктумних конструкціях, варто підкреслити, що головна й залежна частини в них розміщені на різних рівнях рефлексії: «Диктумна подія вербалізується на первинному рівні, а факт рефлексії з цього приводу експлікує інший рівень, протилежний первинному» [5, с. 41]. Відповідно, досліджувані нами речення, які традиційно вважають з'ясувальними, мають цілком інший семантичний зміст – оцінний, що міститься в повідомленні про певну ситуацію й оцінці цієї ситуації.

Виклад основного матеріалу. Для складнопідрядних речень з експліцитним модусом характерна внутрішня діалогічність, апеляція до модусу. Суб'єктивно-модальні відношення, виражені в таких контекстах модальним словом у позиції предиката, стимулюють реакцію адресата мовлення на істинність повідомлення: мовець зацікавлений у тому, щоб знати точку зору свого співрозмовника. У структурі складнопідрядного речення суб'єктивна модальність знаходить особливу реалізацію, що пов'язано з характером семантичних відношень між його частинами: «Складнопідрядне речення утворює змістову й формальну єдність, у якій внутрішня залежність предикативних частин створюється насамперед змістовою взаємодією цих частин», таке «внутрішнє семантичне співвідношення предикативних частин знаходить своє зовнішнє граматичне вираження у морфологічних, лексичних та конструктивних показниках» [3, с. 106].

Специфічним засобом вираження суб'єктивно-модальних значень у складнопідрядному реченні є вставні компоненти (а також дієслова, дієприслівники, девербативи, дієслівні фразеологізми) з модально-оцінною семантикою, що функціонують у ролі з'ясувальних слів головної частини складнопідряд-

них з'ясувальних речень. Названі модифікатори є важливими будівельними елементами загальної синтаксичної структури речення, що беруть участь у побудові смислових відношень між частинами, головна з яких еквівалентна модусному, а підрядна – диктумному компоненту. По суті, контактне слово є в такому разі «метасловом», яке, з одного боку, не втрачає своєї повнозначності і статусу члена речення, а з іншого – подібне за функціями до службових слів, є формальним показником певного суб'єктивно-модального значення, зокрема:

1) припущення: *Припустимо, що ця випадкова модифікація могла виникнути* (О. Довженко); *Я навіть у думці не припускав, що когось його їм я може бути ненависним* (О. Гончар); *Щось мені підказувало, що обоє носять камінь за пазухою* (П. Гуріненко);

2) уяви: *Скидалося, що він якось сторожко, втіоберта слухає* (В. Маняк); *Здалося тоді юному чортові, що десь на дні його ества щось пробудилося* (В. Шевчук); *Скидається, що ми зібралися на похорон* (В. Маняк); *Видавалося, що своїми високими спинками вони сягали низенької стелі* (О. Гіжа);

3) сумніву: *Я не певен, що він скоро складе повноваження голови* (С. Плачинда); *Ми вам не гарантуємо, що не розстріляємо цього вашого робота* (Ю. Щербак);

4) сподівання: *Ніколи не сподівалася Олена Миколаївна, що з нею може таке статися* (В. Єніна); *Обоє сподіваються, що весільні вінки з'єднають їхні будинки* (Ю. Мушкетик); *Вірю, що тільки правду чув од вас* (М. Стельмах);

5) нарочитої впевненості: *Недарма Блеквуд був упевнений, що в Силасві знайде спільника* (Ю. Усиченко); *Цілком очевидно, що найголовнішим завданням є відвернути термоядерну війну, не дати їй спалахнути* (Л. Дмитерко); *Христина була переконана, що Бубон її ненавидить, готовий зі світу зжити* (Ю. Збанацький);

6) застереження: *Так і лежав не ворушачись, наче боявся, що його зараз схоплять і викинуть в море* (В. Кучер); *Панько Гарехтович також не наполягав, побоюючись, що після секретаря черга може дійти і до голови* (В. Земляк); *Вона боялася, що не зможе взяти себе в руки і прямо тут, у всіх на очах, кинеється Павлові на шию, припаде до грудей і заплаче від радості* (В. Кучер);

7) здогаду: *Костя здогадувався, що дядько Петро, якщо й знає, то не скаже* (О. Шарварок); *Взагалі схоже, що хижий, мисливський спосіб життя пращурів людини остаточно склався на стадії австралопітеків з моменту застосування палиці як ударної зброї* (Л. Залізник).

Особливу групу утворюють з'ясувальні конструкції зі значенням емоційної оцінки: *Добре, що в напівтемряві не видно Калиного обличчя, дуже добре!* (В. Петльованій); *Просто дивно, що з тобою сталося* (В. Єніна); *Просто неймовірно, де він міг дістати* (П. Загребельний); *Головне, що він до кінця лишився чесним, не зганьбив себе, бодай перед самим собою, нужденною брехнею* (Б. Антоненко-Давидович); *Я дуже рада, що ви мене наздогнали* (П. Загребельний); *Їй приємно було від того, що не пляшку приніс* (В. Кашин); *Проклинав себе за те, що розмова повернулася так й зачепила власну трагедію друга* (М. Сидоряк); *Цікаво, що на кришечці кустодії вирізьблено аналогічний малюнок* («Людина і світ», 2003). Очевидно, позиція таких висловлень фіксується в зоні перетину оцінного й модального полів, а самі речення можуть трансформуватися в структури зі значенням позитивної та негативної емоційної достовірності.

Деякі синтаксисти відзначають своєрідність складних з'ясувальних конструкцій з експліцитним модусом і характеризують головну частину таких побудов, як суб'єктивний зачин, модальний коментар до речення, модальну оправу підрядної частини. У таких складних реченнях головна частина еквівалентна вставному модальному слову, що уможливило говорити про функційну синтаксичну синонімію складнопідрядних з'ясувальних конструкцій та простих речень зі вставним модальним словом: «У складнопідрядному реченні з підрядним з'ясувальним – реченні нерозчленованої структури – підрядна частина служить поширювачем будь-якого члена, зазвичай присудка головної частини, що характеризується структурною та змістовою неповнозначністю. З'ясувальна підрядна частина такого речення становить описову заміну відсутнього компонента головної частини, і складнопідрядне речення в цілому постає, таким чином, як явище, перехідне від простого речення до складного» [2].

Зауважимо, що порівняно з простими реченнями, де суб'єктивна модальність виражена вставним компонентом, експлікація суб'єктивно-модальних значень у складнопідрядних з'ясувальних конструкціях має низку особливостей. Експліцитний модус зміщує акцент на стверджуване мовцем відношення висловлення до дійсності, тому суб'єктивно-модальний зміст реалізується тут не в чистому, а в ускладненому вигляді. У таких випадках маємо справу з більшим спектром модальних модифікацій, причому той чи інший суб'єктивно-модальний зміст «є семантичним фоном, котрий створює в залежності від лексичної наповненості суб'єкта та об'єкта дії модусні характеристики, що виникають у тексті під впливом цільової настанови автора, його особистості, а також особливостей його світогляду, психіки тощо» [4, с. 347]. Тоді спостерігаємо нашарування додаткових значень, наприклад, модальних:

1) можливості/неможливості: *Іноді може здаватися, наче Львів – передусім підземне місто* (Ю. Андрухович); *А ти певна, що зможеш влаштуватися?* (В. Петльованій); *Калю не знала точно, де довідкове бюро, тільки догадувалася, що, мабуть, десь у центрі* (В. Петльованій); *Тому цілком очевидно, що візантійське посольство за жодних обставин не могло направлятися в Паннонію, де протягом багатьох десятиліть дослідники розшукують столицю гунів* (Г. Василенко); *Цілком природно, що вона клопочеться про долю своєї родички* (Ю. Дольд-Михайлик); *З такого погляду можна стверджувати, що семантико-синтаксичні відношення у складних реченнях відповідної мови стають формою існування власне-семантичних відношень* (І. Вихованець);

2) необхідності: *Необхідно підкреслити, що певних зрушень на цьому шляху вже досягнуто* («Людина і політика», 2001); *Децо узагальнюючи, можна сказати, що суспільство існує лише в ритмі змін; поза змінами не існує суспільства* («Людина і світ», 2003); *Треба Сапковій сказати, щоб чекав на мене завтра під човном* (В. Єніна);

3) висновку: *Отже, виходило, що ні до кіно, ні до філармонії Семена Івановича не поведеш* (Б. Антоненко-Давидович); *Це значить, що аналізатори вже встигли послати в обчислювальний пристрій дані про вагу, зріст, конфігурацію тіла пасажира* (І. Росоховатський); *Григорій перевірів гвинтівку і дійшов висновку, що має добру рушницю* (І. Багрянний);

4) бажаності: *Більше того, сподівався, що вдасться йому отримати й право на придбання парламентської ліцензії на*

експлуатацію дороги (М. Сидоряк); *Бажано, щоб вам поталанило у розшуках* (Ю. Дольд-Михайлик); *Бажано, кагане, щоб ти допоміг приборкати роди, які не покораються мені* (В. Малик).

5) доцільності: *Не міг не погодитися, що в тих словах було мудре і здорове зерно* (Ю. Збанацький); *Взагалі схоже, що хижий, мисливський спосіб життя пращурів людини остаточно склався на стадії австралопітеків з моменту застосування палиці як ударної зброї* (Л. Залізник);

6) важливості: *Для неї ж найважливіше тепер, щоб Сигізмунд-Август і сейм польський підтвердили, що Острог нікому іншому не належить, тільки Беаті* (П. Углярєнко); *Головне, що він до кінця лишився чесним, не зганьбив себе, бодай перед самим собою, нужденною брехнею* (Б. Антоненко-Давидович).

7) фазисні дії (початок/кінець): *Мені почало здаватися, що вони з тією його милою навмисне вибирають такий столик, щоб увесь час мене бачити* (Ю. Андрухович); *Мені навіть починає здаватися, що у цій фантомі може таїтися причина подальших поразок* (Т. Прохасько).

На характер суб'єктивно-модальних відношень у складнопідрядному з'ясувальному реченні можуть впливати деякі поширювачі, переважно прислівники, що поширюють предикат головної частини, неозначено-кількісні слова. Наявність таких елементів може спрямувати пропозицію як до функційно-семантичного поля достовірності, підкреслюючи високий ступінь вірогідності події: *Цілком можливо, що його Група військ матиме спільний фронт з галичанами* (В. Шкляр); *Адже, можливо, що йому вдасться врятуватися з цієї пастки* (М. Трублаїні); *Цілком ймовірно, що його вже шукає спраглий жертвовної крові синод* (М. Соколян), так і до функційно-семантичного поля недостовірності, вказуючи на її малоїмовірність: *Звичайно, малоїмовірно, щоб заряд у момент вибуху містився саме в точці, яка відповідає лінії руху, – більш ймовірно, що заряд буде під якимось кутом до цієї лінії* (М. Руденко).

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Складнопідрядне з'ясувальне речення утворює спеціалізовану модель реалізації суб'єктивно-модальних значень висловлення. Головна частина з'ясувальних конструкцій, не втрачаючи власного модального значення, виконує модально-оцінну функцію і завдяки змістовому контакту з підрядною частиною збагачує її модальний план. У таких модифікаціях вставне слово отримує новий аспект предикативності й можливість поєднувати предикативні частини складного речення, тобто бути самостій-

ним реченням. За наявності сполучникового зв'язку суб'єктивно-модальні значення синтаксичних одиниць не лише не втрачаються, а й стають більш повноцінними.

Перспектива подальшого дослідження полягає в описі різноманітних модусних значень складнопідрядних з'ясувальних речень та їх модальних характеристик.

Література:

1. Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума. *Вопросы языкознания*. 1971. № 1. С. 54–64.
2. Горельникова Ю.А. Выражение модального значения кажимости в структуре предложения : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Московский педагогический университет. Москва, 1993. 19 с.
3. Павлюченкова Н.Ф. Развитие семантической структуры сложноподчиненных предложений. *Семантика грамматических форм и речевых конструкций*. Москва, 1991. С. 106–108.
4. Семенова Н.А. Модальность фразеологических единиц в языке и тексте. *Структура и семантика художественного текста*. Москва, 1999. С. 347–351.
5. Черемисина М.И., Колосова Т.А. Очерки по теории сложного предложения : монография. Новосибирск : Наука, 1987. 196 с.

Олейник Э. В. Эксплицитный модус в структуре изъяснительного сложноподчинённого предложения

Аннотация. В статье проанализирована специфика формирования эксплицитных модусных значений в структуре изъяснительных сложноподчинённых предложений: описаны формы выражения субъективно-модальных значений в изъяснительных конструкциях, исследованы структура и семантика модусной части в рассматриваемых конструкциях.

Ключевые слова: оценочно-изъяснительные предложения, модальная оценка, субъективная модальность, эксплицитный модус, вводный компонент.

Oliynik E. Explicit Modus in the Structure of the Clarifying Complex Sentence

Summary. In the article the specificity of the formation of explicit modus meanings in the structure of clarifying complex sentence is analyzed: the forms of expression of subjective-modal meanings in clarifying constructions are described, the structure and semantics of the modus part in the considered constructions are investigated.

Key words: evaluation and clarifying sentences, modal estimation, subjective modality, explicit modus, insertion component.